

Quin model turístic pel Pla?

Els darrers anys s'ha consolidat el cicloturisme, el qual troba en la comarca del Pla, una extensa xarxa de camins rurals que fan ideal la seva pràctica. Tot i que genera alguns conflictes amb la població local, per l'ocupació de les carreteres, la proliferació de lloguer vacacional i l'augment dels preus entre d'altres, és important remarca l'impacte econòmic directe que té en els petits hotels rurals familiars i en els bars i restaurants, sent un model de turisme que repercuteix sobre l'economia local.

Cal tenir en consideració, que el model turístic de Mallorca ha premiat la quantitat sobre la qualitat, i s'ha desenvolupat sobretot a les zones costaneres, sense considerar les zones rurals d'interior. Això ha esdevingut un avantatge al Pla, ja que avui dia pot oferir un producte diferent de la resta de l'illa.

Després de l'alentiment de l'activitat turística durant la crisi sanitària, es presenta l'oportunitat de retornar a l'activitat amb un canvi de perspectiva. Crear sinèrgies amb el sector agrari, oferint un producte turístic de gran valor afegit, amb personalitat pròpia allunyada dels estils de serveis de sol i platja o de turisme urbà.

Encara que ja hi ha algunes iniciatives de col·laboració entre el sector agrícola i turístic, són encara testimonials. Portar a terme polítiques que ajudin a connectar aquests dos sectors i consolidar les aliances actuals, pot representar una gran oportunitat per al Pla de Mallorca.

L'activitat agrícola és un sector econòmic fonamental dins la indústria de les nostres illes, per diferents raons:

Ofereix a la població resident, la possibilitat d'abastir-se d'aliments sans, de qualitat i de km 0.

És la base per a arribar a un sistema més baix en petjada de carboni.

Preserva el paisatge, el qual forma part de la identitat cultural de la població resident i és un reclam pels visitants.

Genera llocs de treball i diversifica l'economia en un entorn rural.

Una regió insular amb activitat agrícola és més resilient en tots els sentits, ja que té una economia més diversa i menys dependent de les fluctuacions turístiques i és més sobirana alimentàriament, per tant, és menys sensible a les inclemències climàtiques, que poden deixar l'illa sense abastiment durant alguns períodes.

Tot i que el context de crisi sanitari ens ha demostrat que no podem confiar en el sector turístic per dinamitzar l'economia i menys l'economia rural, sí que és cert que a aquesta regió majoritari ament agrícola, el vincle entre el sector primari i els establiments turístics, especialment hotels d'interior i agroturismes, pot representar una aliança molt positiva per ambdós parts.

Això es sustenta en el fet que pot millorar la qualitat de l'oferta turística, oferint productes de km 0 de qualitat i que permeten al visitant relacionar-se d'una manera més directa amb el territori. Així es dona l'oportunitat al visitant de contribuir amb la conservació del paisatge, de tenir una experiència més autèntica, vinculada al territori, a més d'explorar la possibilitat d'activitats de turisme vivencial relacionades amb el món agroromader.

Pel sector primari, pot representar l'augment de la venda directa dels seus productes i per tant, aconseguir un millor preu de venda sense intermediaris, així com assegurar-se unes vendes mínimes que poden animar als productors a fer majors inversions en infraestructura, innovació i personal.

Juny 2022

Pagesia:

passat, present i futur d'un territori agrícola

El trànsit d'una economia de subsistència (amb males anyades), a una economia basada en l'activitat turística (també amb males anyades, com acabam d'experimentar) es va donar a una velocitat vertiginosa. Així es va produir un èxode dels treballadors agrícoles al turisme, amb els consegüents efectes en el territori i la societat. El model turístic de Mallorca ha premiat la quantitat sobre la qualitat i la societat illenca s'ha anat acostant cada vegada més al model urbà que no a l'agrícola, el que va facilitar l'accés a serveis bàsics com l'educació, la sanitat o les comunicacions; però també va fer que es perdés una part essencial i difícilment recuperable de la cultura i la memòria col·lectiva agrícola i rural.

Malgrat els canvis, a diferència de les altres comarques, el Pla ha conservat molt més aquesta herència, actuant com un pont entre el present i el passat de Mallorca. En l'actualitat, les terres conrades suposen un 84% del total de la superfície de la comarca. El paisatge del Pla és encara avui eminentment agrari i està vertebrat per la riquesa cultural i patrimonial que reflecteix una història lligada al terri-

tori i al seu aprofitament: possessions, casetes, pous, molins, síquies... Aquest paisatge rural té una importància estratègica dins el conjunt de Mallorca, en configurar una personalitat pròpia i diferenciada de la resta de l'illa. Però el sector primari al Pla es troba actualment amb dos reptes: l'econòmic, en el sentit de fer rendible l'activitat i generar ocupació; i el poblacional, en el sentit de fixar població resident.

En el dossier especial que estàs a punt de llegir ens proposam analitzar el passat pagès de la comarca, així com el seu present i futur. En aquest sentit, ara que encara estam immersos en la commemoració del 500 aniversari de les Germanies, val la pena recordar que aquella revolta (així com la dels Forans un segle abans), va ser un punt d'inflexió en la conformació de la Mallorca rural a les èpoques moderna i contemporània. Potser ara ens trobam en un nou punt d'inflexió, amb l'emergència climàtica i la transició energètica com a desafiaments a afrontar. Tindrà la pagesia la capacitat de reinventar-se i promoure el canvi?

Dossier

Pagesia al Pla de Mallorca

L'herència agrícola i rural de Mallorca

Fons Fotogràfic Climent Picornell Bauzà (AHUIB)

Juanjo Suárez, redacció EL PLA. – És evident que Mallorca ha canviat més en els últims cent anys que no en tota la seva història. Mitjans de transport, tecnologies de la informació, desenvolupament del turisme... Han canviat la manera en la qual ens relacionam amb el territori.

El Pla de Mallorca sempre havia estat un indret eminentment agrícola, on més del 90% dels seus habitants eren pagesos i la resta feien de menestrals, en una economia de subsistència amenaçada per les males anyades. La personalitat agrícola del Pla ha estat conformada en un context històric en els segles XVI, XVII i XVIII on va dominar l'escassetat de recursos, el caciquisme polític, la relació amb els amos de possessions, "els senyors" del poble i la forta influència de l'Església.

Un aspecte interessant és l'evolució de la propietat de la terra. La Dra. en Geografia Francisca Florit Alomar apunta que des de temps medievals, convivint amb la gran propietat nobiliària, es va anar configurant també una petita propietat, com a antecedent del que seria l'ampli accés a la propietat rural del petit propietari a partir de la segona meitat del segle XIX. La proliferació de casetes de camp i camins d'establidors que en aquell moment responien a una fórmula d'accedir a la propietat de la terra, en alguns casos acabaran transformant-se i passaran a tenir usos més aviat urbans o a formar part de la infraestructura turística.

Des de mitjan segle XIX, un dels principals motors de riquesa era el cultiu de la vinya. La viticultura mallorquina es beneficiava de la

demanda internacional i l'agricultura es va anar especialitzant aprofitant la bonança econòmica, ocupant les millors terres en detriment d'altres cultius. La fil·loxera, però, arribà a Mallorca. Com recull Bartomeu Barceló, la segona quinzena de 1891 es varen començar a observar els primers símptomes a punts de Lluçmajor i Algaida. Com és sabut, la fil·loxera va acabar arrasant.

Això no obstant, al segle XIX i principis del XX, el Pla continuava proveint dels productes agrícoles bàsics a la resta de l'illa. Quan als anys seixanta arribà el boom turístic, bona part dels treballadors del sector primari canviaren d'ocupació per passar a treballar al turisme a les zones urbanes i costaneres, generant un èxode rural. Paral·lelament, va començar la "revolució verda" amb la introducció en massa de cultius forans (substituint fins i tot per complet els autòctons), es mecanitzaren la majoria de tasques agrícoles i començaren a emprar-se de forma descontrolada els fitosanitaris per competir amb els productes que venien de la península. La devaluació del producte agrícola va ser inevitable i l'abandonament del camp, quasi total. El panorama agrícola, que havia sigut bàsic al Pla, quedà molt tocat. Això no obstant, sí que s'ha conservat l'herència rural i agrícola, el paisatge, i part de l'activitat econòmica.

Un patrimoni lligat a la pagesia

Encara es conserven molts vestigis de la dedicació històrica a l'agricultura, la ramaderia i, en general, a les activitats relacionades amb la terra. A tota la comarca es troben gran quantitat de construccions d'aprofitament i explotació de recursos, com ara molins, pous, fonts, aljubs, sínies... D'altra banda, tant per la seva rellevància com a eixos articuladors de l'economia com per la seva arquitectura, les possessions són essencials per a entendre el món rural.

Hi ha diversos espais museístics on conèixer en profunditat els detalls d'aquella vida tan lli-

gada al camp. Per exemple, el Centre d'interpretació de la finca pública de Son Real, ubicat precisament als antics sestadors i a la casa dels senyors; el Museu Etnològic de Muro, amb una mostra d'eines agrícoles; o la Casa Museu de Fra Juníper Serra a Petra, un exemple característic de les cases tradicionals de la pagesia als segles XVII i XVIII. Com a curiositat, un altre museu, molt més particular i ara ja desaparegut, era el del Bar Central de Llubí i la seva col·lecció d'animals de formes.

La transformació de les formes de treball, els costums i, en definitiva, la memòria col·lectiva de la societat de mitjan segle XX queda reflectida a l'obra "Veus del passat" de Joan Miralles, amb el recull d'onze entrevistes realitzades majoritàriament l'any 1969 a quatre dones i set homes de Montuïri.

El sector primari manté una certa activitat econòmica

En la seva anàlisi de la geografia pagesa balear, l'historiador Mateu Morro destaca Sa Pobla-Muro i Ciutadella-Ferrerries com els dos principals centres agraris de les Illes. El Pla de Mallorca s'acosta, o fins i tot supera, la presència professional pagesa d'aquests dos centres agraris, però amb una superfície més gran.

Al mapa agrari de la comarca els nuclis més importants són Algaida, Sencelles, Sineu i Porreres, des del punt de vista de la presència d'unitats pageses professionalitzades. Llubí, Montuïri i Sant Joan mantenen una presència pagesa viva; mentre que d'altres com Santa Eugènia, Costitx i Lloret, mostren, segons Morro, poca continuïtat pagesa.

Actualment, les terres agrícoles estan destinades al cultiu de secà, essencialment de cereals (blat, ordi i civada), ametllers, garrovers, figueres, olivars, vinya i farratges. La ramaderia també és present, amb ramat oví, boví i porcí.

La dedicació a l'agricultura és remarcable i percentualment superior a la mitjana de l'illa.

Mentre que l'economia total del Pla només aporta un 1,88% al total de la riquesa que es crea a Mallorca, el subsector agrícola aporta un 13,21%, molt per damunt dels altres sectors (industrial, serveis i construcció). Quant als treballadors, el Pla concentra només el 3,5% de tots els treballadors de Mallorca, en canvi, en el subsector agrícola hi trobem aproximadament el 13% dels treballadors agrícoles del conjunt de l'illa. Les dades d'ocupació (prepandèmia) indiquen que l'agricultura es manté al voltant dels 650 treballadors. Per fer-nos una idea de la magnitud, és l'equivalent a la plantilla que tenia a Palma l'agència de viatges Thomas Cook abans de la seva fallida el 2019.

Són especialment rellevants els productes transformats com l'oli o el vi, ja que contribueixen a generar llocs de feina amb diferents graus d'especialització, així com a mantenir el paisatge. Per ara, però, continuen estant en franca minoria amb els productes que vénen de fora i la competència fa que tinguin sortida sobretot en exportacions a països europeus del nord.

El futur de la pagesia en el context de transició

En un estudi de principis dels 2000, el Dr. en Geografia Jaume Binimelis afirmava que "l'èxode professional i l'envelliment han deixat tan malmesa la població activa agrària de les Illes Balears que en l'actualitat les probabilitats que es produeixi una successió generacional que garanteixi el futur de la pagesia són gairebé inexistents". I és que els canvis socials i econòmics han propiciat que de cada vegada siguin més comunes les explotacions gestionades per pagesos jubilats, l'agricultura a temps parcial o l'agricultura de lleure.

A la seva tesi, Binimelis destacava a més que la influència turística ha deixat dues empentes importants: la proliferació de segones residències que s'anaren instal·lant en terres que abans eren productives, i el canvi de propietat, que en molts casos ja no es pot qualificar de rural. A més, a l'especulació immobiliària ara se suma la pressió energètica, ja que la instal·lació de plantes fotovoltaiques, sense una planificació aparent, entra en competència amb l'agricultura en ocupar sòl rústic.

El context d'emergència climàtica també fa necessari gestionar l'agricultura des d'aquesta perspectiva. D'una banda, s'ha de tenir present la disponibilitat d'aigua (un tema que vàrem tractar al número 14 d'EL PLA). D'altra banda, s'han de valorar les variacions en les temperatures i com es poden adaptar determinats cultius com la vinya. També s'ha de tenir present l'afectació de noves plagues, com ja hem vist amb la Xylella.

En els darrers anys, han sorgit variants en la gestió de les explotacions i de cada vegada es veuen més explotacions dedicades a l'agricultura ecològica. Temporals com Glòria o Filomena, la crisi derivada de la Covid-19 o la Guerra a Ucraïna, han posat de manifest la importància de la sobirania alimentària i el producte local. En aquest sentit, la transició econòmica (la diversificació), la transició social i la transició ecològica tenen una bona oportunitat en l'enfortiment i l'impuls de l'agroecologia, per les seves potencialitats en termes econòmics, tecnològics, de creació d'ocupació i per la seva relació amb el medi ambient. ●

Memòria de la pagesia

Per Andreu Ramis

Doctor en Història, antropòleg i gestor cultural.

Membre de la junta de l'associació Pla de Mallorca XXI

Instantànies de la pagesia al Pla de Mallorca, recollides per la lent de Josep Pons Frau (també la imatge de portada).
Imatges cedides pel Fons Fotogràfic Josep Pons Frau (AHUIB).

Què en queda de la pagesia al Pla de Mallorca? Com ha contribuït a configurar la identitat d'aquest territori interior i quins testimonis se n'han preservat amb finalitat de patrimonialitzar el seu llegat és el que volem apuntar en una síntesi de risc. Què s'ha seleccionat per "representar" la pagesia a la comarca del Pla i fer-ne un inventari d'urgència és un exercici sobre una part nuclear dels mateixos "nostres" que cal observar amb cautela. La voluntat de preservació de romanalles i testimonis, juntament amb les iniciatives per fer memòria, s'ha succeït al llarg de bona part del segle xx i del que ja hem bestret del xxi. Tot plegat provatures més o menys reeixides per deixar testimoni d'una realitat desfeta i en bona part traspassada per l'evidència del canvi.

Els intents de patrimonialització s'han succeït a distintes localitats amb la projecció o creació de col·leccions etnològiques que nodreixen els seus fons de souvenirs de la complexa i líquida deu de la "pagesia". Sense arribar a la categoria de museus comptam amb algunes col·leccions, homologades o no, d'elements de cultura material que abasten des de l'utillatge domèstic, passant per la tecnologia agrícola, el transport i la tracció animal, les eines i estris relacionats amb diversos oficis tradicionals i la més diversa representació de totes les categories de trastos. Les possessions dels Calderers a Sant Joan o la d'Alcoraia a Montuïri compten amb àmplies col·leccions d'aquesta tipologia. També hi ha una més reduïda representació al monestir de Cura. A aquestes col·leccions s'haurien d'afegir les cases museu que s'han

recreades com a cases pageses a Costitx, Petra, Sant Joan i Sencelles i que s'inclouen com a espais representatius de l'autenticitat del Pla de Mallorca, encara que amb deficients discursos museogràfics.

El vessant immaterial de les pervivències de la pagesia del Pla es tradueix en les fires temàtiques que, agombolant la històrica fira de Sineu i la resta de fires agrícoles i ramaderes d'altres pobles, s'han articulades a l'entorn de producte local que es presenta amb recreacions i representacions de 'singularitats' de la cultura local. En són bona mostra la fira de l'Albercoc a Porreres, la de la Mel a Llubí, la festa del Sequer a Llorito, la de la Perdiu a Montuïri o la festa del Meló a Vilafranca.

A més d'aquest corrent patrimonialitzador d'alguns elements materials o intangibles nostrats, autèntics i tradicionals de la pagesia nebulosa, en el Pla s'ha treballat en la creació de diversos reservoris de caràcter miscel·lani que contribueixen, però, a la preservació de la memòria oral i gràfica de la pagesia i a la seva documentació. Inicialment fou l'obra de folkloristes com Rafel Ginard Bauçà (1899-1976) i, més recentment, l'Arxiu d'Història Oral de Joan Miralles (AHOJM), conservat a l'Arxiu del So i la Imatge (ASIM) del Consell de Mallorca, i que ha donat lloc a algunes publicacions específiques sobre Montuïri o el Fons Etnogràfic Antoni Arribas Palau, conservat a l'Arxiu Històric de la UIB (AHUIB), amb enregistraments sonors datats entre el 1980 i el 1991 de gairebé tots els pobles del Pla. S'hi ha de sumar encara el més recent projecte de Mallorca Oral, promogut des del Museu de la Paraula de Sant Joan o el document "El Pla de Mallorca, la velocitat d'un canvi", realitzat per l'Associació de Varietats Locals.

Si ens limitam als clàssics, la memòria gràfica de la pagesia del Pla de Mallorca és ben representada als arxius fotogràfics de Josep Pons Frau (Sineu, 1883-1952), de Pere Mascaró Castelló (Maria de la Salut, 1888-1973) o de Climent Picornell Bauçà (Sant Joan, 1956-2003). Els fons d'aquests fotògrafs estan dipositats a l'Arxiu Municipal de Palma, a l'Arxiu Històric de la UIB i a la Biblioteca Gabriel Llabrés Quintana de Palma. La televisió pública esmerça els recursos en 'documentar' la caricatura de la pagesia.

Aquesta és, a grans trets, una possible relació de testimonis de la pagesia del Pla, com a generadora de patrimoni. Una visió parcial i esbiaixada que no fa justícia al paper que realment exercí la pagesia a l'economia, la societat i la cultura en el decurs de la història de Mallorca. Potser, però, el patrimoni més important que ens ha llegat la pagesia sia el paisatge. Un dels actius més visibles i no sempre valorats ni respectats. ●

El Pla, a la cua en la transició cap l'agricultura ecològica?

Per Nofre Fullana Llinàs

Coordinador tècnic d'APAEMA

Foto: APAEMA.

Les Illes Balears estan experimentant un auge de la producció agrària ecològica en els darrers anys. Som la quarta comunitat autònoma amb més superfície inscrita, per darrera Andalusia, Catalunya i Múrcia, tres superpotències europees en el cultiu ecològic. L'any 2021 es va tancar amb prop de 40.000 hectàrees inscrites al Consell Balear de la Producció Agrària Ecològica (CBPAE), l'organisme que controla i certifica aquest tipus de producció, així com la transformació i venda dels seus aliments. Això suposa més del 16% de la superfície agrària útil pel conjunt de l'arxipèlag, i en el cas de Mallorca, s'assoleix el 18%. Aquests percentatges ens ubiquen a molt bona posició per arribar al 25% de superfície ecològica per al 2030 que marca l'estratègia Farm to fork de la Comissió Europea.

No hem d'oblidar que l'agricultura ecològica és una producció reglada per una normativa europea que defineix quins adobs, quins fitosanitaris i quin maneig es pot fer de la terra i dels animals sota aquesta marca de qualitat. La traçabilitat és un dels punts forts de la producció eco, des de la llavor fins al consum de l'aliment per part de la persona consumidora. Es tracta d'una activitat agroalimentària que procura tancar cercles dins d'una certa proximitat i que empra només substàncies d'origen natural. Tot això li confereix la capacitat de ser una agricultura i una ramaderia més respectuosa amb el medi i la salut de les persones.

Però perquè a Balears feim més via que altres comunitats autònomes en aquesta transició ecològica? Alguns autors ho atribueixen a la marginalització de l'agricultura provocada pel

Foto: APAEMA.

turisme des de fa seixanta anys, que ha estat crítica en la desaparició d'un gran nombre d'explotacions agràries. No obstant això, el procés hauria facilitat el manteniment d'una tipologia d'explotacions familiars, molt diversificades, en extensiu, que haurien incorporat poc o gens les pràctiques de la mal anomenada Revolució verda. Així, aquestes tendrien molt més bo de fer el canvi cap a l'agricultura ecològica perquè és, pràcticament, el que han fet tota la vida.

Vol dir això que l'agricultura ecològica no és productiva i poc professional? La Diagnosi de la producció agrària ecològica, un treball de dotze mesos realitzat per APAEMA i encomanat per la Conselleria d'Agricultura, Pesca i Alimentació, ha permès fer aflorar una gran quantitat de dades sobre la situació de l'agricultura ecològica gràcies a l'entrevista personal a 808 operadors ecològics: rendiments, costos, maneig, comercialització, inversió, laboral, problemàtiques específiques, etc. Entre d'altres, justament, destaca el nivell de professionalització, tres vegades superior a l'agricultura convencional. Es tracta d'un sector dinàmic, jove i format (mitjana de 51 anys dels titulars d'explotacions i amb alta presència de titulats universitaris). Productiva i adaptada al territori, ja que les varietats locals i races autòctones són encara avui la base de la producció ecològica, la qual, segons les dades analitzades en aquest treball, es comercialitza en un 85% a l'illa.

A les darreres estadístiques publicades pel CBPAE, corresponents a l'any 2021, entre els deu municipis mallorquins amb més hectàrees inscrites en agricultura ecològica, hi trobam un municipi de la zona del Pla: Porreres, amb 1.316 hectàrees. Faltaria veure el rànquing de la proporció de superfície eco respecte del total municipal, emperò tenim la sensació que el Pla està quedant enrere respecte d'altres comarques de l'illa. Possiblement, hi tenguim molt a veure el fet que el cereal sigui el cultiu predominant. La cerealicultura li costa més donar el pas cap a l'agricultura ecològica perquè és més dependent de fertilitzants nitrogenats, els quals necessàriament s'han de substituir per la sembra de lleguminoses o la rotació de cultius quan es passa a ecològic. A més, la ramaderia ecològica, destí principal en cas que aquest cereal pogués arribar a certificar-se pel CBPAE, té certs problemes per prendre el vol com a producte de consum popularitzat: la majoria d'animals criats en ecològic s'acaben venent com a convencionals perquè no hi ha demanda suficient. Sens dubte aquesta és una causa directa de la velocitat més lenta d'inscripcions de cerealistes dins d'aquest model de producció.

Si d'una cosa es caracteritza el Pla dins la situació de l'agricultura ecològica de Mallorca és que és bressol de nombrosos i interessants projectes de producció i també de transformació ecològica. Destaquen dos productes, el vi i l'oli. Cellers com Can Majoral i Oliver Moragues (Algaida), Mesquida Mora i Can Feliu (Porreres), o Can Coletto (Petra), en

són exemples. Oliers com Olíric (Santa Eugènia), Oli Nostro i Oli d'un temps (Petra) o Gos-salba (Sant Joan). Però també es produeixen altres productes, com l'hortalissa (Sa Teulera, Petra; Can Caló, Sencelles; Can Delomo, Algaida), els embotits (Can Ferrerico, Porreres) i les farines de varietats locals (Blat Net, Sant Joan). De carn, podem trobar carn de me ecològic (Pagesos Ecològics de Mallorca, Porreres), carn de vedella (Can Piol, Vilafranca) i carn de pollastre (Jaume Sureda, Maria). Vos convidam a conèixer aquests projectes de primera mà, i donar-hi suport consumint els seus productes (d'aquests i de tots els productors ecològics locals).

Donant resposta a la pregunta inicial que ens fèiem al títol, no, el Pla no només no queda enrere sinó que és des del Pla que s'ha ajudat i molt a expandir la producció agrària ecològica arreu de l'illa. Primer, perquè alguns projectes del Pla foren pioners en produir en ecològic i serviren de mostra perquè d'altres s'animessin a fer la passa. Segon, perquè hi ha hagut un

ajuntament que ha destacat com a referent en agricultura ecològica. La Diada d'agricultura ecològica, la fira de referència d'aquest sector, va néixer i continua quinze anys després a Porreres. A més, aquest poble ha acollit tant la nostra associació, APAEMA, com ara, de nou, el CBPAE, una empenta que s'ha d'agrair a aquesta vila i al seu ajuntament.

En un context global de tremenda incertesa, d'encariment continuat de combustibles i fertilitzants, és ben segur que, en futur pròxim, el Pla, com a centre de l'illa i comarca rural per excel·lència que és, serà protagonista de la transició cap a l'agricultura ecològica. Necessitam els seus sòls profunds, terrenys planers i fèrtils, per incrementar els nivells d'autoabastiment alimentari de Mallorca, tot esperant que els que hi vivim siguem conscients de la importància d'aquests com a recurs finit, limitat, i que ara, més enllà del seu atractiu immobiliari, són objectiu d'una preocupant proliferació de parcs fotovoltaics. ●

Foto: APAEMA.

L'entrevista

“Una illa plena de palmeres en lloc d'horts i fruiters ens du cap a una mort social”

Una de les estratègies amb les quals històricament ha sobreviscut la pagesia és el cooperativisme. Compartir experiències, coneixements i xarxes de distribució fa més fàcil que petits productors i productores puguin subsistir. És el cas de la Cooperativa de Pagesos Ecològics de Mallorca. Xerram amb el seu president, el ramader Xisco Llompart.

Com neix la cooperativa?

Pagesos Ecològics de Mallorca neix en el si d'APAEMA per donar suport a la comercialització de productes ecològics locals, de petits productors i elaboradors de l'illa.

Es crea a principis de 2017 per albergar els ramaders d'oví sota la marca “ME ecològic de Mallorca”. L'any 2018 s'habilita l'obrador carni a Binissalem per tal d'oferir talls de carn interessants per als consumidors.

L'any 2020 es crea la secció d'horta incloent producte fresc per abastir a grans consumidors.

Quina és la filosofia o la missió de la cooperativa?

Som una cooperativa compromesa amb el territori, que creu fermament en un canvi de model productiu, més sostenible i proper. Comprant a la cooperativa estàs donant suport a la petita pagesia ecològica de Mallorca, la qual, a banda de produir aliments localment, està mantenint una xarxa agroecològica que conforma el paisatge de Mallorca, tant en boca de tots.

Quants pagesos i pageses formen part de la Cooperativa? Quants d'ells pertanyen a municipis del Pla de Mallorca?

En total són 30 ramaders i 14 productors d'horta. Els ramaders estan principalment al que anomenam marines o zones de muntanya.

D'hortolans en tenim per tota l'illa, quatre d'ells a la zona del Pla.

Què motiva els pagesos i pageses a apostar per l'agricultura ecològica?

La sensació d'estar fent les coses bé. De saber que allò que fas tu t'ho menges a gust i que la terra que deixes no és cada vegada més pobra.

Què aportau els pagesos i pageses a la comarca, des del punt de vista econòmic, ambiental, social, etc.?

El sector primari és per definició el sector on produïm el que és essencial. La resta és secundari, com la indústria, etc., o terciari on trobam tots els serveis, alguns molt necessaris

Fotos: Pàgesos Ecològics de Mallorca.

com són l'educació i la salut i d'altres econòmicament massa predominants, com és el cas del turisme.

Una pagesia agroecològica fixa les persones al territori i en dignifica el seu treball, no tan sols cuida el territori, també en treu aliments. Veure una illa plena de jardins de palmeres en lloc d'horts i fruiters ens du cap a una destrucció no només del paisatge, ens du cap a una mort social. La natura no és només per admirar-la: nosaltres en formem part i d'una manera o d'altre hi estem constantment interactuant. Pasturant un ramat feim net el bosc i n'evitem el seu envelliment, anant d'excursió el gaudim, però no evitem cap incendi.

Amb quins reptes o dificultats vos trobau?

El principal repte amb els que es troba la pagesia, especialment la que es dedica a l'agroecològica, és el de la comercialització.

Durant el confinament ens vàrem posar les piles i arribàrem a vendre tot el nostre producte. Ara costa molt, la gent ha tornat a la seva rutina i fer arribar el producte ecològic de proximitat no és fàcil. Jo sempre dic que és un peix que es mossega la cua. Necessitam molts més pagesos però també arribar al consumidor.

A la cooperativa ens falta un salt d'escala per poder arribar al consumidor final. Però produir tampoc és senzill, allò més fàcil és carregar a Mercapalma i vendre allò que saps que vol la gent. Per desgràcia, avui en dia la gent no sap que és un producte de temporada. Amb això hi hem hagut de fer molta feina amb les escoles, que era un dels nostres reptes. Ara en servim a cinc i de cara a l'any vinent en podrem servir moltes més. ●

Experiències

Quina és la realitat de la pagesia d'avui al Pla de Mallorca? Quines són les seves motivacions per dedicar-se diàriament a treballar el camp per oferir a la societat productes de qualitat i proximitat? Amb quins reptes i obstacles es troben? Per conèixer un poc més sobre la seva situació parlem amb pagesos i pageses de la comarca.

"Podem semblar petits, però amb la nostra activitat contribuïm a moure l'economia del Pla"

XAVIER MORATINOS

Blat

Sant Joan

En Xavier és un mestre jubilat que ha decidit dedicar-se al cultiu de blat ecològic, sobretot xeixa (ara s'estan començant amb blat barba i altres varietats de blat antic). Té 8 hectàrees conreades a Sant Joan, que treballa amb el suport de la seva família. Un cop transformat en farina, comercialitza el producte a través de la seva marca, Blat Net.

"A ca nostra teníem terres, i n'he llogades un poc més", ens explica en Xavier. Sobre les seves motivacions per dedicar-se a la pagesia, ens diu: "M'agrada fer feina a fora vila, fer bon producte, ecològic, recuperar llavors nostres". Per ell, no es tracta únicament de conrear el camp, el projecte va molt més enllà: "el nostre blat és net de pesticides, és un producte kmo, jo sent que els pagesos que treballam així podem aportar a les crisis alimentàries i a una manera de veure món diferent".

Per en Xavier, els pagesos i pageses aporten moltes coses a la comarca. "Podem semblar petits, però amb la nostra activitat contribuïm a moure l'economia del Pla, que està bastant malmesa", raona, "jo individualment represent molt poc, però si som molts podem dinamitzar l'economia partint del que tenim: productes diferents, de proximitat i qualitat, ecològic, i amb això trobar un punt diferencial que ens ajudi a dir, som aquí i existim".

Per ell, els principals reptes tenen a veure amb la presència de les grans corporacions, que "intro-

dueixen blats moderns, que són més productius i fan pans més grossos, però que donen més problemes de salut al consumidor". Per fer front a aquesta competència, ho té clar: "ens falta més cooperació i intercanvi d'informació entre els mateixos productors, aprofitar sinergies perquè els grossos no ens mengin". També reclama a l'administració més col·laboració, sobretot per a la maquinària o amb compra col·lectiva, com es fa a França, segons ens explica en Xavier. Amb un projecte pilot impulsat per Varietats Locals han pogut accedir a una porgadora comunitària que està a Sineu, però aquest petit productor, assegura que això no és suficient.

Experiències

"L'aportació més gran que feim és la gestió del territori"

ANTONI GARCÍAS

Blat i fruits secs

Algaida

N'Antoni Garcías duu la pagesia a la sang. Tots els seus avantpassats, de part de pare i mare, estaven vinculats al camp. "Però jo ho vaig triar, eh?", ens explica. Avui es dedica al cultiu de secà, al cereal i als fruits secs, ametlles i garroves. Té terres llogades a Algaida, i produeix en ecològic. Comercialitza els seus productes a través de la Cooperativa d'Algaida, associada a Camp Mallorquí. N'Antoni es vincula al moviment associatiu de la comarca, és membre de la junta directiva de Pla de Mallorca XXI.

"L'aportació més gran que feim els pagesos és la gestió del territori", ens conta, "i això que cada vegada és més difícil: el territori està envaït per utilitats no agràries, sobretot residencials". A això es suma una altra dificultat, a parer seu: "cada cop hi ha menys pagesos, no hi ha relleu generacional". Quan li demanam el perquè d'aquesta manca d'interès dels

joves per dedicar-se a la pagesia, ens diu: "econòmicament és poc atractiu i poc viable, i això òbviament duu al desànim. Es pot viure a fora vila, viure de fora vila més complicat".

"Aportam riquesa social i mediambiental"

BÀRBARA MESQUIDA MORA

Vinya

Porreres

Tot i que va estudiar Filologia Catalana, el seu destí semblava estar escrit: forma part de la quarta generació d'una família vinatera. És la primera dona al capdavant. El 2012 engega el seu propi projecte: Mesquida Mora. Tot i que el projecte central és el cultiu de la vinya i el celler, a poc a poc va introduint nous elements. "Estic intentant construir una granja, amb cultiu d'hortalissa, cria de gallines i oques, etc., tot per autoconsum", ens explica, "però això ho faig més des del romanticisme i el convenciment".

"La gent que ens dedicam al camp, aportam riquesa des del punt de vista social, creant xarxa de feina i contribuint al fet que la gent no s'hagi d'anar fora dels municipis, i mediambiental, mantenint el paisatge i la verdor, la biodiversitat i, sobretot, el respecte pel territori", argumenta na Bàrbara.

Respecte als reptes, ens diu: "cada any trobam una dificultat nova, perquè els anys mai són iguals climatològicament, per això crec que també cultivam resiliència i adaptació en el medi". També identifica altres dos grans reptes: l'increment dels costos que estam vivint, que és transversal a tots els sectors; i la manca de mà d'obra. "És difícil trobar gent compromesa, que es vulgui dedicar a fer feina a fora vila", explica.

Experiències

"Hem de fer entendre a la gent que no és el mateix el preu que el valor d'un producte"

MARIA TERESA RAMIS SEGUÍ

Horticultura ecològica

Llubí/Inca

Na Teresa es dedica a l'horticultura ecològica, amb producte de temporada, a finques a Inca i a Llubí. Forma part del projecte d'emprenedoria Eima, que distribueix senalles amb els seus productes a domicili. Els dijous tenen una parada al mercat d'Inca. "A part de l'hort, tenim cítrics i tapereres, i enguany hem sembrat també ciurons i ordi".

Tot i que no ve d'una família pagesa, ens explica que a ca seva sí tenien finques rurals i sempre hi va estar en contacte amb el camp i li agradava molt. Va estudiar enginyeria agrícola i feia feina d'assessorament. "Però tenia l'espina clavada d'estar més en contacte amb la terra", ens diu.

També veu clares les aportacions que els pagesos i pageses fan al territori. "L'agricultura configura el paisatge i forma part d'un sistema circular", reflexiona, "on hi ha pagesia es genera autosuficiència, sobirania alimentària, economia diversificada i no només centrada en el turisme". "A nivell social, els pagesos també cuidam i conservam un patrimoni cultural i unes savieses populars", afegeix.

Per na Teresa, el paper de l'agricultura també és clau en la prevenció incendis. "L'altre dia que mirava una foto d'aquests incendis que hi ha hagut

per la península, es veia clarament com el foc s'aturava on començava la zona de cultius", recorda, "la intervenció humana en l'entorn natural pot genera un equilibri".

Quant a les dificultats, na Teresa pensa que la principal és l'econòmica. Sobre això ens diu: "La pagesia és una activitat econòmica, s'ha de poder mantenir. Hi ha èpoques que hi has d'esser fàcil, fàcil fred, fàcil calor, les hores que fàcil falta. És una feina que exigeix moltíssimes hores, que no es paguen. Jo ara per exemple, estic de baixa i m'és molt complicat trobar i pagar algú per cobrir les meves hores. A més, s'han de tenir molts de coneixements i habilitats físiques i intel·lectuals, per saber com funcionen tots els processos".

Ara, la solució a la subsistència de la pagesia, passa per la valoració per part de la societat, pensa na Teresa: "Un dels nostres reptes és fer entendre a la gent que no és el mateix el preu que el valor d'un producte. Els preus que trobam al súper no són reals, estan per davall dels costos de producció. I així la pagesia no pot subsistir".

Experiències

"Volem tenir menys petjada ecològica i autoconsumir, i a més ajudar a crear biodiversitat i regenerar el sòl"

MARGALIDA MULET I JOSEP BRUNET

Agricultura regenerativa i permacultura
Llubí

Na Margalida i en Josep són una antropòloga (especialitzada en alimentació) i un fisioterapeuta, palmesans d'origen, però ja llubiners de cor. Fa quatre anys varen comprar la finca Son Viveta, a Llubí, i des de llavors dediquen les seves energies a aixecar un projecte d'agricultura ecològica d'autoconsum a aquest terreny de 24 mil metres. Un projecte basat en els principis de l'agricultura regenerativa. Ens explica en què consisteixen aquestes tècniques i plantejament de treball de camp: "Amb les nostres set ovelles anam fent pastura rotacional, també hem plantat lleguminoses varies. Abans de la floració les ovelles se les mengen i deixen els nutrients a la terra, recuperant més vida per al sòl".

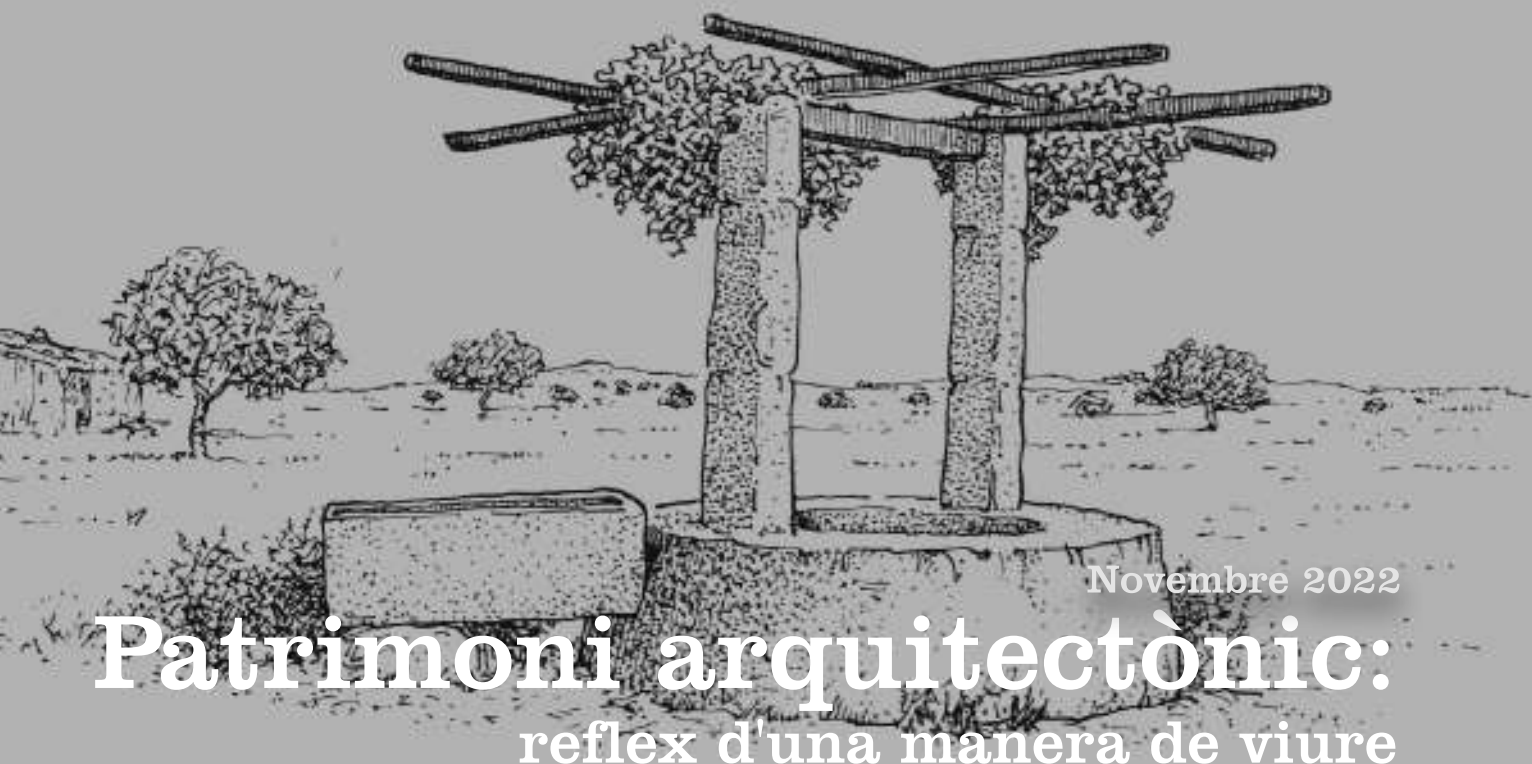
El projecte també es basa en la permacultura. Per això, han dividit la finca en diferents zones. Han plantat 45 oliveres, que en un futur asseguraran la producció d'olives i oli, i recuperat 90 ametllers que quan varen arribar estaven morts, i n'han sembrat de nous. També tenen garrovers, i una altra zona, que anomenen "parcel·la mediterrània", amb pins pinyoners, arboceres i alguna figuera. A una altra parcel·la tenen fruits secs i a una altra, fruiters. En total, han plantat 250 arbres. Bàsicament, tenen tot el que necessiten per subsistir.

"Som conscients d'aquest sistema depredador al qual vivim, els models de producció i consum no tenen sentit", ens explica na Margalida mentre al·leta el seu fill Martí, d'un any, "sent d'una illa encara som més dependents de l'exterior". Per això, amb en Josep, la seva parella, varen posar-se a cercar una finca per emprendre el seu projecte d'autoabastiment. "Volíem tenir menys petjada ecològica i basar-mos en l'autoconsum per no ser tan dependents", ens explica, "i a més fer-ho ajudant a crear biodiversitat i regenerant el sòl".

Per què Llubí? "Vàrem acabar aquí perquè és la zona on vàrem trobar el que cercàvem: a prop d'un transport públic, la finca té aigua i el preu era pagable. A la costa i la Serra és inviable, el que ens queda als mallorquins és el Pla", explica. Tot i que existeix un lligam familiar, i sentimental, amb el poble, segons ens conta na Margalida: "Els meus padrins vivien a Son Serra, sempre aturàvem a Llubí. La dida del meu padrí era llubinera, tenia molta estima al poble". A poc a poc es van integrant al poble, tot i que encara no hi viuen, esperen fer-ho pròximament. En Josep és el fisioterapeuta del Club de Futbol de Llubí. "Això ens ha ajudat molt a entrar al poble: quasi tothom té finques, són pagesos o ramaders, i ens han ajudat molt, amb les ovelles, maquinària, coneixements sobre el camp", reconeix na Margalida.

Si tot va bé, començaran el projecte de reformes a la casa, que volen fer amb bioconstrucció, amb bales de palla recobertes d'argila (tota la matèria primera serà de Vilafranca i Llubí), seguint tècniques de bioclimatització i arquitectura passiva.

Tenen molt d'interès a vincular-se a iniciatives d'economia social al territori, per això formen part d'APAEMA i de la xarxa de consum i rebost Nyàmera, de Sineu. "Volem formar part de la xarxa col·laborativa al Pla", afirma.

"S'ha dit i repetit que l'objecte etnogràfic no existeix per ell mateix, és la societat que li atorga o refusa l'estatus, malavejant així de fer- lo desaparèixer o de conservar- lo com a testimoni de la seva història i dels modes de vida que desitjam veure transmesos a la posteritat". Andreu Ramis, antropòleg, recollia al pròleg del llibre "Les cases de neu de Mallorca" aquesta afirmació del pensador i etnòleg Chantal Martinet. Al Pla de Mallorca no en trobarem de cases de neu (o al manco encara no hi ha hagut notícies), però si altres elements etnogràfics que són alhora patrimoni i testimoni de la nostra història; passat, present i... futur?

Dossier

Patrimoni arquitectònic

L'arquitectura popular al Pla de Mallorca

Coberta, arqueta pluvial i mur característics del Pla de Mallorca. Fotografies d'Eugenio de la Fuente al llibre "Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca".

Juanjo Suárez, redacció EL PLA. – Un dels llibres emblemàtics –i imprescindibles– per entendre l'essència del patrimoni arquitectònic illenc és, sense dubte, "Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca", dels arquitectes Pere Rabassa i Eugenio de la Fuente. Al seu pròleg, el també arquitecte Gabriel Alomar Esteve, desgrana l'"arquitectura popular", aquella que neix directament del poble, i l'"arquitectura vernacular", sinònim de l'anterior i referida a una determinada regió o comarca. Un altre concepte seria "arquitectura rural", que és aquella que respon a necessitats agrícoles, i la "semirural", la dels pobles, a mig camí entre les cases de possessió i la dominant a la ciutat. A Mallorca, diu Alomar, no hi ha una arquitectura popular estrictament uniforme, ja que cada zona, per qüestions geològiques, climàtiques o tradicionals, acaba tenint les seves pròpies modalitats. En qualsevol cas, construïda amb els mateixos mate-

rials de l'entorn, forma part integrant del paisatge, no el romp.

A "El Pla de Mallorca, didàctica per a l'estudi de la comarca", els geògrafs Antoni Ballester, Miquel Grimalt, Joana M. Petrus i Raquel Rodríguez, analitzen en detall aquesta arquitectura popular i apunten com a característiques comunes la funcionalitat i l'austeritat, així com els valors estètics. On potser es veu millor la funcionalitat, assenyalen, és a les cases de possessió, l'estructura de les quals està relacionada amb el cultiu dominant (és a dir, constitueixen el centre de l'explotació agrícola). Així, per exemple, a les possessions del Pla, el cultiu de la vinya implica el celler; en el secà, la quartera i els molins fariners. A la Serra, en canvi, el cultiu de l'olivera durà associat la construcció de la tafona; mentre que a les zones costaneres, l'amenaça d'atacs corsaris suposarà la construcció de la torre de defensa.

Portassa del Pla de Mallorca. Il·lustració de Biel Bonnín, al llibre "Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca".

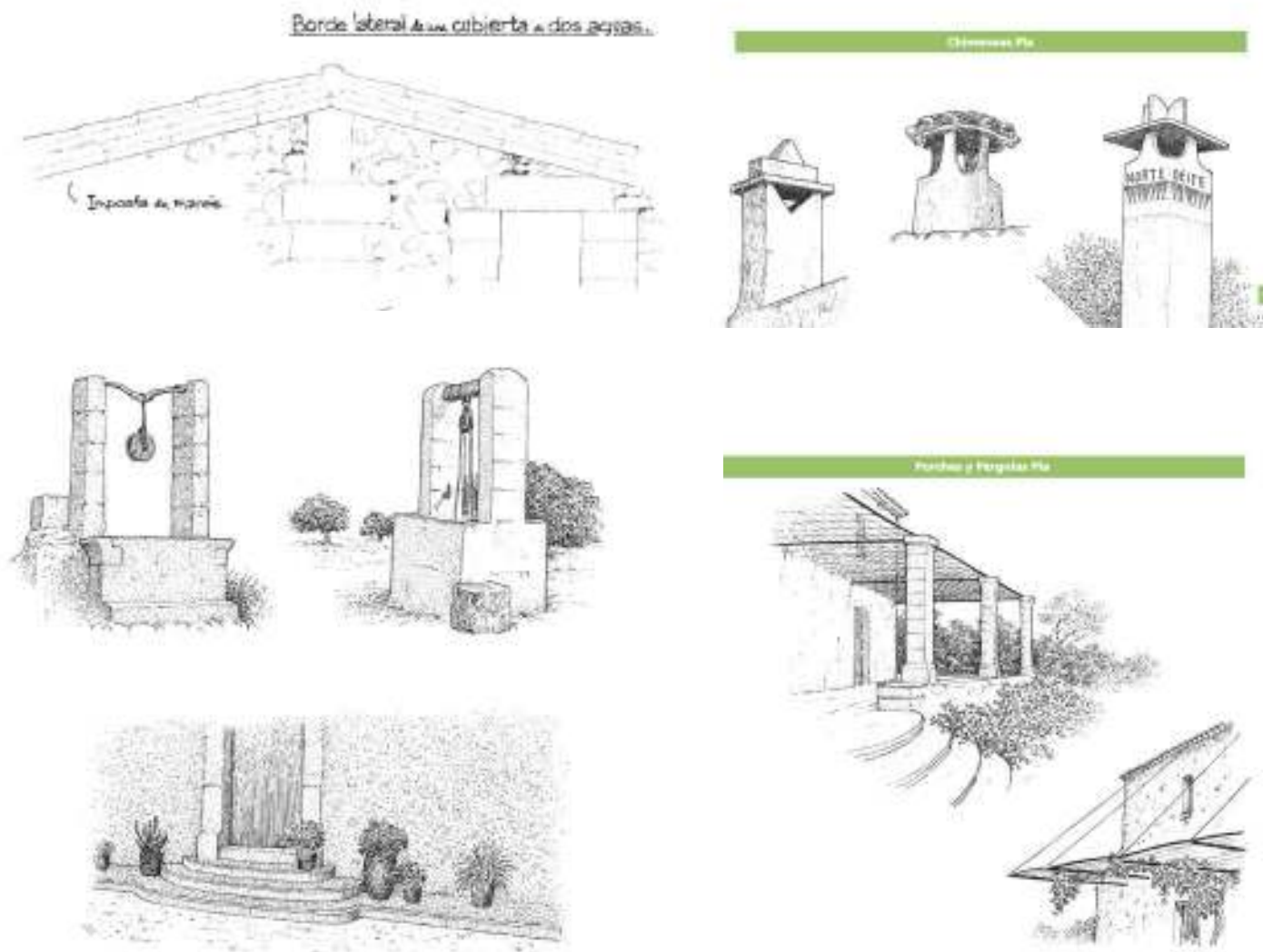
L'arquitectura rural té el caràcter de ser una arquitectura inacabada (o una "arquitectura viva"), en la qual a mesura que apareixen noves necessitats s'afegeixen noves dependències, de manera que es poden destriar diverses etapes constructives diferenciades. També és possible fer una distinció social entre les estances, amb la casa dels senyors, dels amos, les dependències dels treballadors... I d'usos, a part de l'esmentat agrari, per exemple amb la capella.

A fora vila també es trobaven les cases d'establí, de caràcter unifamiliar, sorgides arran de la parcel·lació de les antigues grans explotacions. A més d'aquestes, pel que fa a les cases rurals, hi ha tot un seguit de tipologies constructives que eren habitades temporalment o que s'empraven d'aixopluc o per guardar els ormejos, com per exemple les casetes de vinya, les casetes de figueral o les construccions per al bestiar. Les cases de roter al Pla només les trobam de manera ocasional.

Una altra tipologia d'arquitectura popular, en aquest cas urbana, són les cases de poble. Les tradicionals estan compostes de dos aiguavessos: el primer amb les cambres i al darrere la cuina i la "casa del darrere" (que fa les funcions de sala d'estar). Normalment compten amb un corral. El portal d'accés era tradicionalment de mig punt, tot i que amb el temps el rectangular es va fer més popular. El material de construc-

ció, com hem dit anteriorment, depenia de la localització geogràfica: paret de pedra seca sense gaire ciments, o marès als pobles on més abundava. Puntualment, s'utilitzava pedra de qualitat per remarcar determinats elements de la façana, com el portal o les finestres. Les parets de l'interior s'emblanquaven per a dissimular les irregularitats de l'obra, evitar la humitat o aconseguir claror. El sistema de coberta és de teula àrab, situada sobre un encanyissat, i es complementa amb un sistema de canals per a recollir l'aigua de la pluja, que va a parar a una cisterna. A altres cases la façana al carrer culminava per una volada de la teulada, on les teules de vegades es decoraven amb dibuixos o inscripcions a la part inferior. Trobam exemples a Sineu, Costitx, Montuïri, Lloret o Jornets.

Pel que fa als elements o solucions constructives, els arquitectes Eugenio de la Fuente i Pere Rabassa fan una descripció detallada a l'esmentat "Elementos básicos...". Tot i que no arriben a definir un "estil Pla", sí que identifiquen característiques comunes entre les diferents zones i a la vegada diferents a la resta. Així, per exemple, al Pla de Mallorca podem destacar la riquesa desbordant de solucions a les xemeneies; o la utilització de pedres arenoses als paraments, possible per la menor precipitació en comparació a altres punts de l'illa.

Il·lustracions de Joan Vilà (superior esquerra) i Biel Bonnin (la resta) de diferents elements arquitectònics del Pla de Mallorca, al llibre "Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca".

Els autors de “El Pla de Mallorca, didàctica...” ja alertaven l’any 1994, data de publicació del llibre, que “els elements distintius propis de l’arquitectura popular mallorquina estan amenaçats per la introducció de motius i tècniques alienes, i per bastir-se amb materials no integrats en el paisatge”. Opinió compartida per De la Fuente i Rabassa, quan assenyalen a la quarta edició del seu llibre, publicada el 2021, que “encara avui, el nostre paisatge continua intervingut per noves edificacions que manifesten, en tants casos, el desconeixement de les característiques tipològiques i constructives de l’arquitectura tradicional mallorquina, amb interpretacions que s’allunyen del concepte i qualitat originals”.

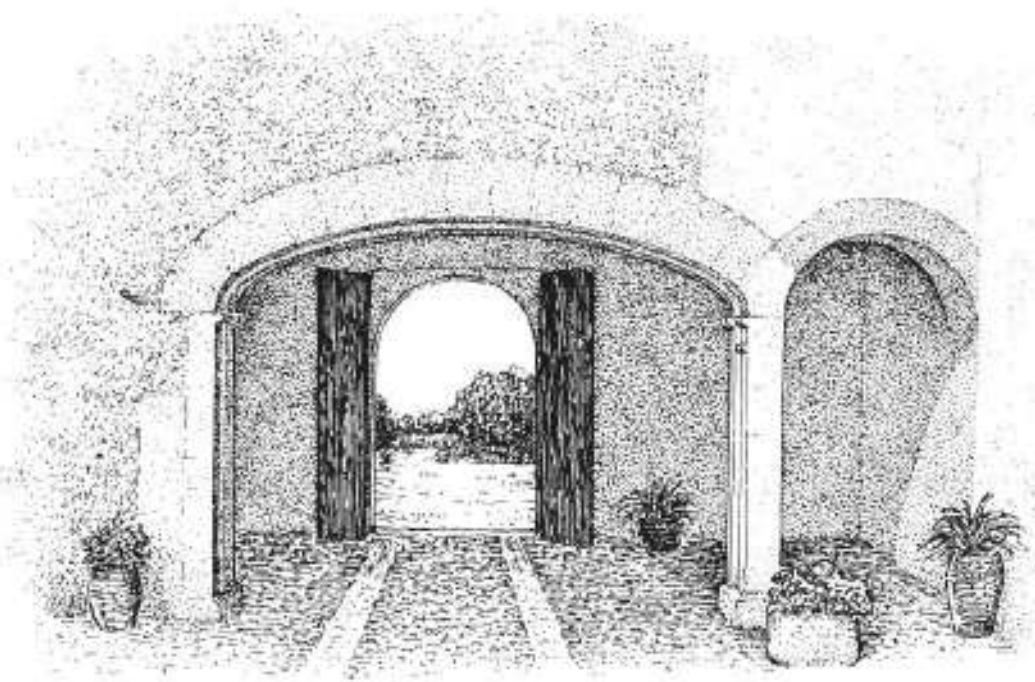
Alomar recorda que s’ha dit de la Mediterrània que té dues cares: una cara d’or i una cara de plata: la cara de plata de les cases blanques amb coberta plana d’Eivissa o Andalusia, i la cara d’or de les cases color ocre amb cobertes de teula àrab de l’autèntica Mallorca rural. L’arquitectura popular es va desvirtuant en un procés que la duu a assemblar-se més a la de qualsevol lloc, en una espiral de pèrdua del patrimoni i memòria col·lectiva. Moment ara per a desafiar el temps, resistir-se a desaparèixer i fer brillar la Mediterrània daurada. ●

Apunts sobre l'arquitectura popular del Pla

Per Pere Rabassa

Arquitecte

Co-autor del llibre "Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca"

Portassa del Pla de Mallorca. Il·lustració de Biel Bonnín al llibre "Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca"

S'entén com a arquitectura popular aquella que neix directament del poble, vinculada al territori i els seus recursos, producte d'una cultura i les seves tradicions. Per això, a Mallorca l'arquitectura popular no és uniforme, respon a les característiques geològiques, climàtiques i tradicionals del lloc. Els tipus de pedra existent és determinant. Així, en el Pla l'arenisca i concretament el marès, en les seves diverses varietats, és el component fonamental d'aquestes construccions.

La casa de possessió mallorquina respon a la tipologia romana de tradició mediterrània, la seva planta és rectangular a la qual s'adossen

altres rectangles complementaris, la coberta és de dos aiguavessos i l'estructura és de murs de càrrega i bigues de fusta, encara que en alguns casos la planta baixa és voltada. Tenen la seva façana principal orientada al Sud, tantes vegades amb l'umbracle de la parra que proporciona ombra a l'estiu i a l'hivern, sense fulles, permet un bon assolellament.

Aquesta tipologia d'origen romà no està exempta de la influència islàmica, gòtica i fins i tot barroca, que es manifesta en elements complementaris com les obertures, la decoració, etc.

esquema de casa rural mallorquina
de tradició romana

esquema de 'masin catalana
de tradició germanica

Il·lustracions de Biel Alomar al llibre "Elementos básicos de la arquitectura popular de Mallorca"

D'altra banda, cal destacar el color com a element essencial, els ocres en les seves diferents tonalitats i la teula àrab són els dominants del paisatge rural mallorquí. És la terra del lloc la que li dona el color. Els materials extrets per a la realització dels aljubs, element fonamental d'aquestes construccions, van ser sempre utilitzats en la nova construcció. Així s'entén el mimetisme que adquireixen amb l'entorn. No podem oblidar la vegetació associada a aquestes construccions que completa el seu entorn, com són els arbres d'ombra, la palmera, les figueres, les figueres de moro, les parres i les plantes enfiladisses.

Per a concloure, és necessari referir-nos a les noves construccions en sòl rústic. Mallorca ha sofert en aquestes últimes dècades una transformació molt important del sòl rústic a causa de la construcció d'habitatges, generalment segones residències, que han canviat no sols el paisatge, sinó que també han provocat que l'ús del sòl perdi la seva qualitat d'explotació agrària. Les raons són evidentment econòmiques, el camp és, ara com ara, molt

poc rendible i la pressió immobiliària ha provocat aquest canvi. S'han adoptat mesures urbanístiques de protecció, però no han estat suficients.

Així mateix, és necessari insistir que en les noves construccions o rehabilitacions haurien de recuperar-se els sistemes tradicionals de construcció com és el mur de càrrega com a sistema estructural principal, els forjats unidireccionals, el marès, la teula àrab i la fusteria de fusta. És d'agrair l'esforç que, en aquest sentit, estan realitzant alguns professionals.

També caldria fer referència a les construccions existents, moltes d'elles en ruïna, per la pèrdua de la seva coberta i part dels seus murs. La normativa actual, generalment prohibeix la seva reconstrucció. Creiem que és un error no permetre-ho perquè encara formen part del nostre paisatge. És necessari que les administracions generals i locals facilitin la reconstrucció d'aquestes edificacions mitjançant la seva catalogació i establint normes que ho permetin. Sempre serà millor reconstruir una ruïna que aixecar un nou edifici. ●

Les casetes de sequer: una tipologia arquitectònica tradicional

Per Andreu Ramis Puig-gròs i Joan Vanrell Torelló

L'expansió del cultiu de la figuera, associada a l'establiment de grans propietats, degué esser un dels factors més visibles del canvi de paisatge del Pla de Mallorca cap a finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX. El 1860, els catorze municipis que ara integren la Mancomunitat, tenien 4.399 ha i 42 a plantades de figueral i, cent anys més tard, el 1960, l'extensió d'aquest cultiu abastava 6.836 ha, 70 a i 73 ca, amb tres municipis (Llorito, Sant Joan i Sineu) on el figueral rondava el 30% de la superfície cultivada. La pèrdua dels cultius de vinya, la compatibilitat de la figuera amb els cultius cerealícoles (es baixos) i la possibilitat d'accedir al mercat exterior amb el producte assecat o transformat en proteïna animal (porcs grassos), expliquen aquesta expansió. És cert que les possessions ampliaren les plantacions de figueral, però foren els pagesos petits i mitjans, que havien accedit a la propietat de la terra a través de la fórmula de l'establiment, els protagonistes d'aquest canvi econòmic i paisatgístic.

Un dels efectes més visibles i alhora perdurables d'aquell expansiu creixement del figueral, a hores d'ara desaparegut, fou la construcció de nombroses casetes de sequer. Aquestes discretes i modestes construccions poblaren el parcel·lari i alteraren notablement els costums i les formes d'habitar de la pagesia dels pobles del centre de l'illa. La caseta de sequer, entesa com a una de les tipologies arquitectòniques lligades a l'explotació agrària, esdevingué la infraestructura bàsica per a la recollecció i assecat de la collita de figues, l'engreix del porc matancer i l'habitatge dispers des de finals del mes de juny fins ben entrat el mes d'octubre.

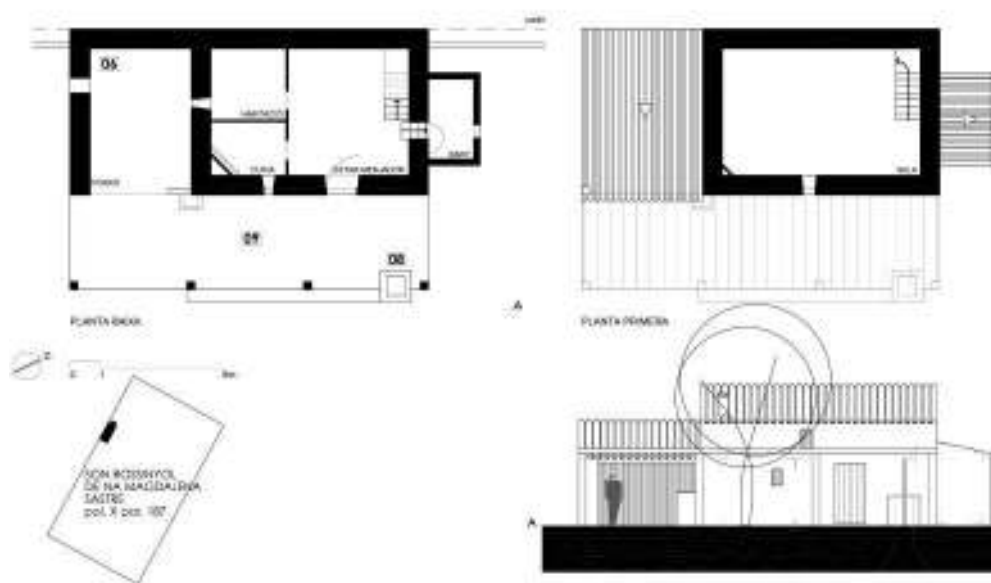

Pitjant figues (AMP Fons J. Pons Frau C.25).

Una de les fixacions del fotògraf sineuer Josep Pons Frau (Sineu, 1883- Palma, 1952), enguany que es festeja l'Any Pons Frau, és bo de recordar-ho, era l'arquitectura popular, modesta, entesa com a contenidor d'activitats. La senzillesa, rusticitat i possibilitats plàstiques que oferien les casetes i els sequers, així com la proximitat familiar a aquesta activitat pagesa, convertiren aquest model constructiu en un dels motius de bona part dels reportatges de Pons Frau. N'és un bon exemple aquest clixé, d'una caseta de sequer, que forma part d'un escenari de vida, d'activitat quotidiana, i que és la imatge d'una realitat social i econòmica que captà l'ull del fotògraf a la dècada dels vint del segle passat.

Les casetes o barraques de sequer són, encara ara, una manifestació arquitectònica poc coneguda i amb esquifida presència als estudis sobre arquitectura popular. La caseta de sequer és una tipologia edificatòria amb un gran sentit pràctic, utilitari, funcional que procura economitjar al màxim els recursos disponibles

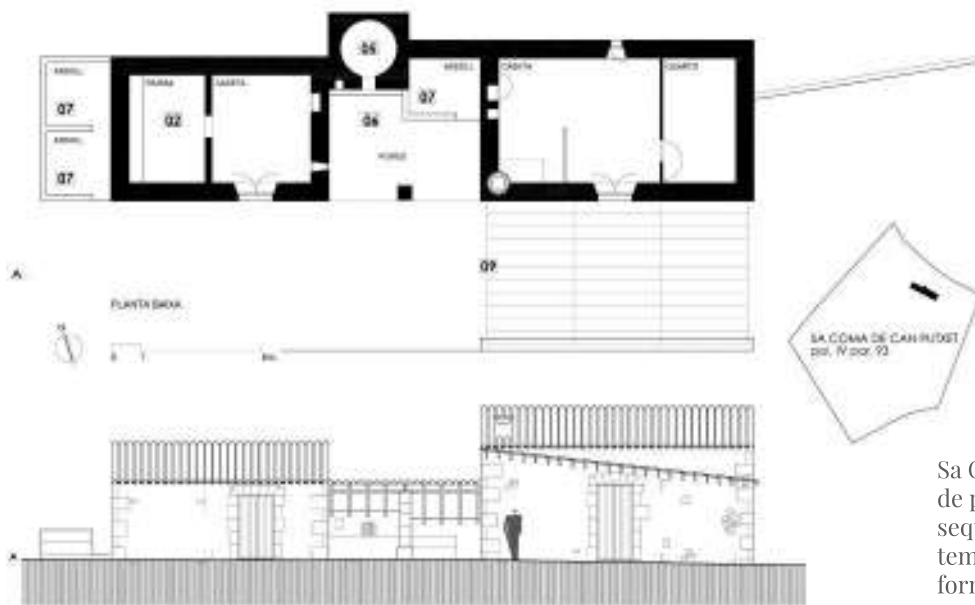
a l'hora de realitzar la construcció que la fan mereixedora d'anàlisi, tant per les seves peculiaritats, la seva importància quantitativa i les possibilitats de reutilització. La pèrdua de la seva funció primigènia ha abocat, a més, a la progressiva desaparició i transformació radical i accelerada d'aquest tipus de construcció.

Son Rossinyol de na Magdalena Sastre, una caseta de sequer reconvertida a habitatge.

La caseta de sequer, almenys a partir del model més comú al Pla –n’aportam la descripció gràfica d’una selecció del municipi de Sineu–, és una construcció generalment rectangular, d’un sol aiguavés, una sola planta, normalment orientada cap a migjorn i que aprofita els materials constructius propis de l’entorn immediat. És una arquitectura molt austera i sobria, amb solucions constructives senzilles. Les parets són de paredat en verd –pedres assentades amb mescla de calç i grava– [A, B, C, D i E], mixtes de fàbrica de marès i paredat en verd [F], o bé només de marès [G]; la coberta és de llenyams, gairebé sempre sense obrar, canyissada i teules. El portal sol estar acabat amb peces de marès o

pedra escairada, amb una amplada determinada pel pas dels canyissos. Els finestrons, quan existeixen, solen esser d’escasses dimensions. L’espai interior normalment està mancat de qualsevol tipus de compartimentació, únicament als models més desenvolupats es pot trobar un petit escalfapanxes en un racó [01], una païssa amb les corresponents menjadores per a les bísties [02] i, en rares ocasions, un quartet per a descansar [03]. A vegades, pot tenir un petit sostre [04], també de canyissada, al qual s’accedeix mitjançant una curta escala de gat, mòbil. A l’exterior, si cal, s’hi van adossant tota una sèrie de construccions que poden arribar a donar al conjunt certa complexitat.

Sa Coma de can Putxet, la juxtaposició de peces ha donat lloc a una caseta de sequer i una caseta destinada a habitatge temporal, unides per un porxo amb un forn i una assoll.

Aquestes edificacions complementàries, quan existeixen, sempre són les mateixes: un forn [05], normalment adossat a la façana o al costat de la caseta, per coure el pa i assecar les figues; un porxo per guardar els canyissos [06]; i també, moltes vegades, una assoll [07] on engreixar-hi els porcs; a vegades, una

cisterna [08] –amb una senzilla canal de teules per recollir l'aigua de la coberta– i un parral [09] davant la caseta complementen el conjunt. En alguns casos, sobre el forn podem trobar un assecador per a les figues, al qual s'accedeix mitjançant un rudimentari pujador de pedra.

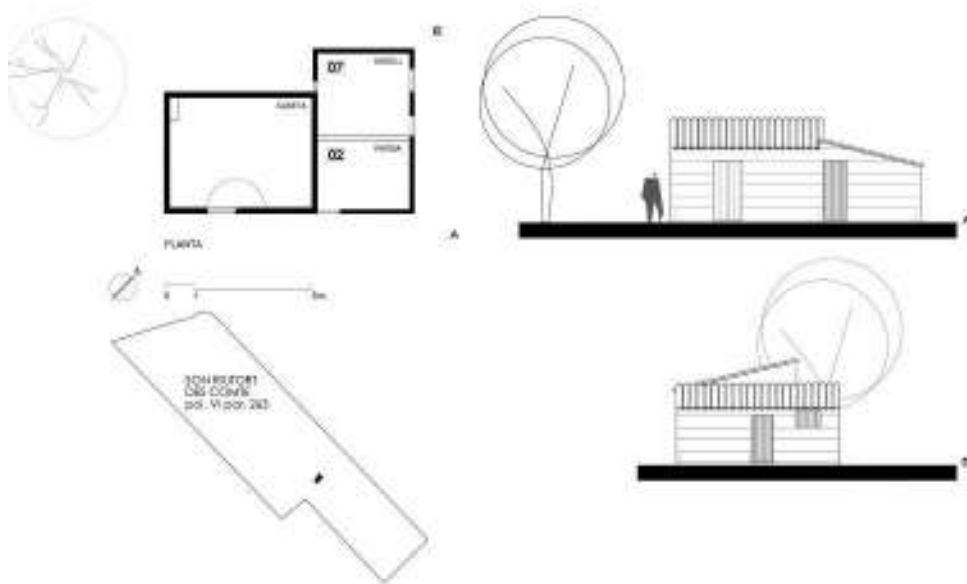

Son Frare (esq.) i Ca na Catalina Emperadora o sa Caseta Vella, emplaçada a la falda del Puig de Reig (dreta). Aquesta tipologia, que no és molt habitual, té la coberta a dos vents.

Son Rubí d'en Tomeuet, un exemple clar de juxtaposició de cossos. Era propietat de la família de Pons Frau (esq.).

Can Cendra, cas de dues tipologies de paredat en el cos principal, les que sustenten els llenyams són de paredat en verd i les de tancament lateral són de fàbrica de marès (dreta).

Son Riutort des Comte.

En definitiva, aquestes petites construccions, espargides per les planes i els discrets turons, donaren, al llarg de gairebé dos segles, solució a la població que es desplaçava temporalment a foravila per vetlar per la collita dels figuerals.

A hores d'ara, en temps de rururbanització descontrolada, el seu ús i la seva adaptació i reconversió són un repte per les autoritats urbanístiques i els professionals de l'arquitectura. ●

L'entrevista

“És el patrimoni que ens permet en gran mesura identificar i entendre el territori, el paisatge, la cultura i la societat”

Jaume Luis Salas, arquitecte, paisatgista i urbanista

L'estudi MARÈS està format per un equip multidisciplinari que treballa de manera col·laborativa, oberta i integradora en el camp de l'arquitectura, el patrimoni, el paisatge i l'ordenació territorial. Entre moltes altres coses, han elaborat els catàlegs municipals de patrimoni arquitectònic de diversos municipis de Palma. Parlam amb un dels seus integrants, l'arquitecte Jaume Luis Salas, per conèixer la seva experiència i la importància d'aquesta eina de protecció.

Molí de vent d'en Toni Xina (Algaida).

Vosaltres vàreu fer el catàleg de patrimoni arquitectònic d'Algaida, com va ser l'experiència? Com és el procés?

La tramitació d'un catàleg sempre es fa llarga, i més en cas d'Algaida, un municipi extens i ric en patrimoni. S'ha d'elaborar la informació amb cura, s'han de localitzar i visitar cada un dels elements i espais a protegir, analitzar-los, interpretar-los, consultar-ne la bibliografia i sobretot establir unes directrius d'intervenció

admissibles i preferents. La tramitació la promou l'Ajuntament, però és aprovada per organismes supramunicipals.

En el cas d'Algaida ens trobarem que no es disposava d'un catàleg aprovat anteriorment, si no únicament es disposava d'un inventari d'edificis i elements protegits recollit a les normes subsidiàries. Així, tot i aquest punt de partida, hem arribat a catalogar gairebé 400 elements cada un amb una fitxa específica.

marès arquitectura
paisatge
territori

Sistema hidràulic de Son Trobat (Algaida).

Quins són els elements de patrimoni arquitectònic que predominen? Estan vinculats a la vida rural?

Els elements catalogats predominants corresponen a l'arquitectura civil i, en segon lloc, als jaciments arqueològics. Cal remarcar que gairebé dos terços dels 400 elements i espais protegits estan ubicats en sòl rústic i la resta en sòl urbà. És clar que la majoria tenen una vinculació directa amb el món rural. Dins del terme municipal tan extens ens trobam amb un gran nombre de cases de possessió, molins de vent, camins, coves, creus de terme i sistemes hidràulics, entre altres elements que donen identitat al territori i que estan molt lligats a l'ús que històricament se n'ha fet de la terra.

Teniu constància de patrimoni arquitectònic que s'hagi perdut? Per què?

El patrimoni ens pertany i ens identifica. És responsabilitat de tots preservar-lo i transmetre'l a les futures generacions perquè ens vincula al nostre passat i ens interpel·la sobre el nostre propi futur. És clar que s'ha perdut patrimoni i per aquest motiu és cabdal tenir un

catàleg de patrimoni municipal aprovat, perquè és un document urbanístic complementari al planejament municipal que permet regular i establir uns criteris de protecció i intervenció damunt aquest valuós patrimoni que es va deteriorant i perdent en el temps.

També n'heu fet d'altres pobles de Mallorca. Pensau que és important catalogar el patrimoni arquitectònic dels pobles? Per què?

Ja n'hem elaborat 8 de catàlegs a Mallorca, i tot i que l'estructura de la feina és semblant sempre acaba havent-hi moltes diferències depenent del municipi del que es tracta, el que afegeix dificultat i a l'hora interès. És el patrimoni que ens permet en gran mesura identificar i entendre el territori, el paisatge, la cultura i la societat al llarg del temps. Són grans les diferències entre els municipis de Tramuntana o del Pla, però és quan les compares quan t'adones de la riquesa i la diversitat patrimonial que tenim en un territori tan acotat com és una illa, i de la importància de la seva preservació mitjançant la figura dels catàlegs de patrimoni i més quan avui dia quasi la meitat dels municipis de Mallorca no tenen un catàleg de Patrimoni aprovat definitivament. ●

PLA DE MALLORCA**XXI**